Tverdota György

# *Dörmögő vagyok, dörmögő*

**Két „dörmögő" József Attila-vers 1929 nyarán**

## *Dörmögő*

A József Attila-szakirodalom József Jolán nyomán a portréversek közé sorolja a *Dörmögő*t: „Nagyapánk a »Dörmögő«". Egy fotó is Etelkával és Attilával közre fogva ábrázolja Pőcze Imrét, mint „Dörmögőt". Figyelmesen olvasva a szöveget komoly kétségek merülnek föl az azonosítással szemben. Elemzésemben javaslatot teszek a cím és a szöveg hagyományostól eltérő értelmezésére.

A vers korábbi, *Avas* címet viselő változatában ugyanis ezt olvassuk: „S mert nénje küldte: eredj, szórakozz! / mulatozott, hogy mint hull a toboz". Ez a rezignált sorpár nemigen vonatkozhat másra, mint egyes szám harmadik személyben felidézett önnönmagára. A *Dörmögő* ezek szerint valójában önarckép. Gond nélkül József Attilára vonatkoztathatjuk vissza az utalásokat: „Avas szalonnán élt, mint az idő" – szól a kezdő sor. „Szalonnán éltem, mialatt / virágzott minden vállalat" – olvassuk a *Dal* című versében. „Hamarosan ki sem számítható idő óta kenyéren és szalonnán élek" – panaszolta Zolnai Bélának. „Csak szalonnán és kenyéren élek" – írta a Diáknyomorenyhítő Akcióhoz benyújtott kérvényében.

„Hosszan pipált és lassan köpködött" – olvassuk a versben. Pipázásáról több emlékezés és dokumentum szól, köztük a *Kertész leszek* ismert sora: „Tejet iszok és pipázok". A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötetben közölt változatban pedig ezt az alighanem Vágó Mártára utaló sort olvashatjuk: „odatopog egy gazdag hajadon". „Egy jómódú leányt szerettem" – olvassuk a *Végül* című versben. „Tünődtél, mért hagy el / a jómódú leány" – panaszolja a *Kispolgár*ban. De még az arckép is ráillik a szerzőre: „markos bajszába mormolt, mormogott". Tehát nem eltárgyiasított alak jegyei, hanem az én személyes, szubjektív közelségben megtapasztalt problémái képezik a vers tárgyát.

Ha a vers modellje a költő, akkor a „dörmögő" nem az alannyá tett melléknévi igenév, amely egy dörmögő embert nevez meg (jelzett szó nélküli jelzővel), hanem műfaji megjelölés. Dörmögő verssel van dolgunk. Ahogy van a költőnek *Biztató* című verse vagy *Tűnődő* című ciklusa, úgy van dörmögő verse is, kompozíció, amely a szöveg hangoltságát, a bosz-

szankodás, zsörtölődés hangját jelöli. A szomszédos *Esik* című versben közvetlenül ilyen emberként jellemzi magát: „Dörmögő vagyok, dörmögő. / Meg ballagó". A ballagás, mint jellegzetes járásmód, viszont a *Dörmögő*ben is feltűnik: „Ha förgeteg csapkodta, ballagott".

A szabadszállási nagyapa alakja lehetséges modellként azért merülhetett föl, mert a vers nyelvezete akartan tősgyökeres, rusztikus, s így a paraszti világot idézi. A falusi szegényember, ha kifogy a friss húsneműekből, ráfanyalodik a szalonnára akkor is, ha az már avas, étkezésre nem alkalmas. Vizi Albert, a hódmezővásárhelyi barát emlékezete őrizte meg a költői ambíciót, hogy valamilyen ősi állapotot elevenítsen meg versében: „a szüreti bál utáni hajnali sétán minduntalan ezeket a sorokat ropogtatta: »Avas szalonnán élt, mint az idő«, s kérdezgette tőlem, mit szólok hozzá, milyen ősi szemlélet van ebben a pár szóban, s milyen mély ez a kép".[1] A parasztember nem cigarettát szív, hanem pipázik. Szalmát számol, tehát tétlenkedik. Két olyan mondatot találunk az első két szakaszt magába foglaló indító portréban, amelynek a horizontja tágabb a falujába zárkózó egyszerű emberénél: „a csillagokban szíve zizegett" és „zúgó vízárnál ült és hallgatott". Ám a parasztivá stilizálás nem zárja ki, hogy önmagát állítja ebbe a szerepbe a vers szerzője.

A *Dörmögő* másik témája a portré mellett maga a zsörtölődés, amellyel a vers hőse a környezetéhez, a körülötte zsibongó, lábatlankodó, nyugalmát földúló lánycsapathoz viszonyul. Ebben a tekintetben a villoni minta, *A szép fegyverkovácsné panasza öregségében* jöhet számításba. A modalitás nem teljesen ugyanaz. Nem panaszkodás és nem tanácsadás, mint az élemedett egykori szépasszony monológja Villonnál. Itt egy idősebb férfi beszél fiatal lányokhoz. Feddi, korholja őket gondtalan viháncolásuk miatt. A téma közös csupán, az emberi test öregedése, az ifjonti szépség elmúlása a fiziológiai elváltozások gondos számbavételével. Csak az ötlet ered a középkori francia költőtől, a megvalósításban József Attila teljesen szuverén módon jár el. Az ifjú test feszülő bőrének petyhüdtté válását például így fogalmazza meg: „Könnyen becsípik proletár-ludak / tapadó bőröd, majd ha meglohad"; a kemény női mell idős kori elernyedését pedig így: „S csimbókba barnul, mint a naspolya, / két ringó melled ringló mosolya". Végül a sima leányfej göcsörtössé válásáról az öregségben: „S a tollas karalábé görcseit / a fejeden új ifjak föllelik".

A stílushatások feldúsítása, a nyelv lehetőségeinek kiaknázása érdekében, mint Szabolcsi Miklós joggal figyelmeztet, a vers a *Kalevalá*ra támaszkodik. A korábbi, esetleges, szórványos példák után a finn

[1] Vizi Albert: Vásárhelyen. In *József Attila emlékkönyv…* 235.

népeposz hatása jellegadó érvénnyel először ebben a versben jelentkezik. A palato-veláris hangváltakozás jelentésalakító alkalmazása, mint erre Török Gábor felhívta a figyelmet, már a Luca-versekben is jelen volt. A *Dörmögő*ben megtaláljuk a magas és mély magánhangzók oppozícióját kiaknázó szópárokat: „donog – dönög"; „rángasd – ringasd". Szerepet kap a paronomázia, például a „ringó – ringló" szójátékban. Annak, hogy a *Dörmögő*ben nem a Pőcze nagyapa portréját láthatjuk, nemcsak a vers bosszankodó hősének szájába adott replika mond ellent, amilyen retorikai teljesítményre a Muszájkert csősze aligha lett volna képes. A költő kedélyének a kortársi emlékezők által jelzett elkomorulása, jellemének megkeményedése, beszédmódjának konfrontatív kiélesedése jellemzi a lírai alakmást: „zokszava bár vág, akár a sás – / erős a sorsunk, mint a csikarás!"

## *Esik*

A poétikai fejlődés terén fontos lépést tett József Attila a *Dörmögő* ikerverse, az *Esik* megírásával. A vers – mint ebben az időben írt társai – a tömény vers elvei szerint épült föl. Mint az ilyen típusú versekben nem először, a Juhász Gyulától tanult parnassien technika kelt újra életre, amelyet a pályakezdés éveiben (*A jámbor tehén, Tanulmányfej*) sajátított át. Szabolcsi Miklós frappáns és kézenfekvő párhuzama Szabó Lőrinc *Esőben* című versével elfogadható. A nemzedéktárs versének ihlető szerepe, sőt, akár versengésre ösztökélő emulációs ereje valószínű. A másik, Szabolcsi által említett hivatkozást azonban ennél is fontosabbnak vélem. Lengyel Béla Émile Verhaeren *Az eső* című versével állítja párhuzamba József Attila költeményét. Mindkét minta mellérendelő technikával sorolja a monoton, szűnni nem akaró csapadékhullás részleteit és következményeit. De míg a költőnek a Szabó Lőrinc-versekre történő reagálása – legalábbis a *Te meg a világ* kötet megjelenése előtt – alkalomszerű, esetleges volt, addig a Parnasse-on nevelkedett, szimbolista majd paroxista belga szocialista költő hatása József Attila költői gyakorlatára döntőnek bizonyult. A hatás kezdete a húszas évek végére, talán épp az *Esik* című versre tehető.

A Verhaeren stílusimitáció kezdete egybeeshet azzal a költői irányváltással, amelyet a József Attila-kutatás a költő tárgyias fordulatának nevez. Az első jelekkel már a *Mióta elmentél* című versben, 1928 őszén találkozunk. Ekkor történt meg éles elfordulása Ady szimbolizmusától. Vizi Albert idézi föl egyik beszélgetésüket: „Szidott a vers szimbolizmusáért. – Ma nem szabad szimbolistának lenni – mondotta. Ma a valóságot kell megírni egyszerű, tiszta, egyértelmű, s éppen ezért szép

és harcos szavakkal".[2] A tárgyiasság jelszava azonban könnyen félreérthető. József Attila esetében ez nem a tárgyak öncélú, csupasz, rideg előtérbe helyezését jelenti, hanem a Hevesy Iván és / vagy Róheim Géza közvetítésével megismert animista-preanimista etnológiai felfogással van kapcsolatban. E teória szerint a természeti népek legősibb hiedelmeiben, illetve az emberiség ősállapotában feltételezhető világfelfogásban az élettelen tárgyak, a növények és az állatok egyaránt rendelkeznek lélekkel, vagy a lélek-fogalmat megelőző sajátos erővel, amit a dolgok velejeként vagy tárgylélekként nevezhetünk meg. A költői varázserő a tárgyi és az alacsonyabb rendű élővilággal lép kapcsolatba, s ennek révén idézi föl az emberen kívüli világot. „Fölidézi a tárgyak lelkét".

József Attila tárgyi világának elemei életjelenségeket, az elevenség jegyeit mutatják, s a lírai én zökkenőmentesen belehelyezkedik ebbe a tárgylélekkel rendelkező környezetbe. Az ember és az őt körülvevő világ egységét két irányból teremti meg a költő. Egyfelől a szubjektum magát is „tereptárgyként", dologként mutatja be a dolgok között: „megfontoltan, mint a dudva, / gőzölgök szépen, komolykodva". A meteorológiai erők az alanyra is úgy hatnak, mint környezetének bármely más létezőjére. Az egységteremtés másik irányát az alacsonyabb rendű létezők magasabb, emberi létszintre emelése jelenti: „csak egy hűvösen heverő / répa, egy jámbor meszelő / meg én hallgatjuk gondolkodva". A répa és a meszelő annyiban hallgat, hogy nem ad hangot. A hallgatag emberi figyelem csak ezen a közös nevezőn terjed ki rájuk. Alig észrevehetően, a figyelő hallgatás képzete közvetítésével a költő még a gondolkodás privilégiumával is megajándékozza a környezeti tárgyakat.

A költészet örök eljárásai ezek. A húszas évek végén jól érzékelhetően megtért a költő Petőfihez és Aranyhoz, akik a megelevenítő tárgyiasságra példák garmadáját nyújtják költészetükben. „Meg is látná magát benne" – írja például Petőfi a Szamos parti kocsmáról. „S mintha lába kelne valamennyi rögnek, / Lomha földi békák szanaszét görögnek" – szól a *Családi kör*ből találomra kiválasztott részlet. Több jele van annak, hogy a költő pesti tanárja, Horváth János *Petőfi*-monográfiájában tanulmányozhatta az így értett tárgyiasság költői módszereit. Verhaeren a városok tárgyi környezetének megelevenítésére nyújt számára példát.

Az eső és az általa okozott vízözön negatív összbenyomásával ellentétben, ami Szabó Lőrinc verséből árad, az *Esik* világa paradox módon otthonosságot sugároz. Az ember a dolgok világával bensőséges viszonyban áll, szinte párbeszédet folytat velük: „dünnyög, motyog a

[2] Uo.

cipő”; „Feszeng a tök, busong a boglya”. A leíró jelleg látni engedi a tárgyakat a maguk tényleges mivoltában megnevezve őket, de egyúttal perszonalizálás nélkül meg is eleveníti őket. A világnak ez az egysége, alanyi és tárgyi szféra közötti természetes folytonosság biztosítja az *Esik* költői varázsát. Ez a világ olyan, amilyennek lennie kell. A tócsának „az a dolga”, hogy táplálja a pocsolyát. Az esőnek pedig „az a dolga”, hogy essen.

Mint József Attila esetében megszokhattuk, a vers nem egyszerre készült el. A korábbi változaton tovább dolgozott. Ennek során az egyetlen helyet, ahol még engedett az általa ekkor már nem vállalt szimbolizmusnak: „a végtelenség csukott pilla, / onnan vagyunk mi kicsorogva”, kiiktatja a szövegből. Majd az 1930 őszén tett világnézeti fordulat szellemében szociális elemekkel dúsítja fel a verszárást: „esik a mezítlábasokra, / a munkátalan munkásokra, / a lágy talajra, tulajdonra, / párnás, polgári lakásokra”.